ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 11 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

O‘ZBEK ADABIYOTIDA XOTIRA VA UNUTILISH POETIKASI: BADIIY-ESTETIK TALQIN VA OBRAZLAR TIZIMI.

Zokirjonova Oysha Xalimjon qizi
Qo‘qon universiteti Andijon filiali
IT va ijtimoiy-gumanitar fakulteti
FTO‘ o‘zbek tili 26_02-guruh talabasi.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24473275

Annotatsiya. *Mazkur ilmiy maqolada o‘zbek adabiyotida xotira va unutilish poetikasining badiiy-estetik mohiyati hamda obrazlar tizimidagi o‘rni tadqiq etiladi. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” va O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romanlari misolida tarixiy va individual xotiraning badiiy ifodalanish xususiyatlari, qahramonlar ruhiyatiga ta’siri hamda syujet-kompozitsion qurilishdagi vazifalari tahlil qilinadi.*

Shuningdek, xotira va unutilish motivlarining milliy o‘zlik, ma’naviy qadriyatlar va insoniy kechinmalar bilan bog‘liqligi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: *xotira, unutilish, poetika, badiiy-estetik talqin, obrazlar tizimi, tarixiy xotira, individual xotira, milliy o‘zlik, retrospeksiya, o‘zbek adabiyoti.*

Аннотация. *В данной научной статье исследуются художественно-эстетическая сущность поэтики памяти и забвения в узбекской литературе, а также её роль в системе художественных образов.*

На примере романов Абдуллы Кадыри «Минувшие дни» и Уткира Хашимова «Меж двух дверей» анализируются особенности художественного воплощения исторической и индивидуальной памяти, её влияние на психологическое состояние персонажей, а также её функции в сюжетно-композиционной структуре произведений. Кроме того, рассматривается взаимосвязь мотивов памяти и забвения с национальной идентичностью, духовными ценностями и человеческими переживаниями.

Ключевые слова: *память, забвение, поэтика, художественно-эстетическая интерпретация, система образов, историческая память, индивидуальная память, национальная идентичность, ретроспекция, узбекская литература.*

Abstract. *This scientific article examines the artistic and aesthetic essence of the poetics of memory and forgetting in Uzbek literature, as well as its role in the system of literary characters. Drawing on Abdulla Qodiriy’s novel O‘TKAN KUNLAR and O‘tkir Hoshimov’s novel IKKI ESHIK ORASI, the study analyzes the literary representation of historical and individual memory, its influence on the psychological experiences of characters, and its functions within the narrative and compositional structure of the works.*

Furthermore, the study explores the relationship between the motifs of memory and forgetting, national identity, spiritual values, and human experiences.

Keywords: *memory, forgetting, poetics, artistic and aesthetic interpretation, system of characters, historical memory, individual memory, national identity, retrospection, Uzbek literature.*

KIRISH

Badiiy adabiyot insoniyatning tarixiy, ma’naviy va ruhiy tajribalarini avloddan avlodga yetkazuvchi muhim estetik hodisa sifatida xotira va unutilish tushunchalari bilan uzviy bog‘liqdir.

Xotira insonning o‘tmish bilan munosabatini belgilovchi, uning shaxsiy va ijtimoiy o‘zligini shakllantiruvchi ma’naviy-ruhiy jarayon bo‘lsa, unutilish mazkur jarayonning murakkab va ziddiyatli ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ladi. Adabiy asarda xotira faqat o‘tmishda sodir bo‘lgan voqealarni eslash vositasi emas, balki qahramonning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari, qadriyatlar tizimi va hayotiy qarashlarini badiiy ifodalashga xizmat qiluvchi poetik kategoriyadir.

O‘zbek adabiyotining turli taraqqiyot bosqichlarida xotira va unutilish motivlari o‘ziga xos badiiy-estetik mazmun kasb etgan. Mumtoz adabiyotda xotira ko‘pincha yod, hijron, sog‘inch, vafo va ma’naviy davomiylik tushunchalari orqali ifodalangan bo‘lsa, XX asr va zamonaviy o‘zbek adabiyotida uning tarixiy, ijtimoiy hamda psixologik talqinlari kengaygan. Ayniqsa, milliy o‘zlikni anglash, tarixiy haqiqatni tiklash, inson va jamiyat munosabatlarini yoritishda xotira motivi muhim badiiy vazifa bajargan.

ASOSIY QISM

Xotira va unutilish poetikasini tadqiq etish badiiy adabiyotning inson ruhiyati, tarixiy tafakkur va ijtimoiy ong bilan bog‘liq murakkab xususiyatlarini anglash imkonini beradi. Xotira badiiy matnda voqelikni qayta tiklash, o‘tmish tajribasini hozirgi zamon nuqtayi nazaridan baholash va qahramonning ichki dunyosini yoritishga xizmat qilsa, unutilish insonning o‘z tarixiy ildizlari, ma’naviy qadriyatlari hamda shaxsiy kechinmalaridan uzoqlashishini ifodalovchi estetik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur tushunchalar o‘zaro qarama-qarshi bo‘lishiga qaramay, badiiy tafakkur jarayonida bir-birini to‘ldiruvchi poetik kategoriyalar sifatida shakllanadi.

Fransuz sotsiologi Moris Halbvaks o‘zining ON COLLECTIVE MEMORY nomli tadqiqotida xotiraning ijtimoiy mohiyatini asoslab, individual eslash jarayoni muayyan ijtimoiy guruhlar va ularning umumiy tajribasi bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi [1]. Olimning nazariy qarashlariga tayanib aytish mumkinki, badiiy adabiyotda xotira alohida shaxsning ruhiy kechinmalarini aks ettirish bilan cheklanmay, jamiyatning tarixiy tajribasi, milliy qadriyatlari va madaniy o‘zligini saqlash vositasiga ham aylanadi. Shu jihatdan badiiy asardagi xotira motivi individual va jamoaviy ong o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ifodalash imkoniyatiga ega.

O‘zbek adabiyotida xotira poetikasining muhim ko‘rinishlaridan biri tarixiy voqelikni badiiy qayta idrok etish jarayonida namoyon bo‘ladi. Xususan, Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida o‘tmish voqealari oddiy tarixiy ma’lumot sifatida emas, balki millatning ijtimoiy-ma’naviy tajribasini aks ettiruvchi badiiy manzara sifatida gavdalanadi. Adib XIX asr Turkiston hayotini tasvirlash orqali xalqning ijtimoiy munosabatlari, oilaviy qadriyatlari, urf-odatlari va tarixiy ziddiyatlarini obrazlar taqdiri bilan uzviy bog‘laydi [2].

Romandagi Otabek, Kumush va Yusufbek hoji obrazlari xotira poetikasining turli ma’naviy qatlamlarini ochishga xizmat qiladi. Otabek obrazi orqali yangicha tafakkur bilan an’anaviy ijtimoiy qarashlar o‘rtasidagi ziddiyat namoyon bo‘lsa, Kumush timsolida muhabbat, sadoqat va yo‘qotish bilan bog‘liq ruhiy kechinmalar badiiy ifodasini topadi.

Yusufbek hoji esa hayotiy tajriba, avlodlar davomiyligi va ma’naviy mas’uliyatni ifodalovchi obraz sifatida talqin qilinishi mumkin. Ushbu qahramonlarning o‘zaro munosabatlari tarixiy davrning murakkabligini yoritish bilan birga, o‘tmish tajribasining inson taqdiridagi ahamiyatini ham ochib beradi.

Adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan “O‘tkan kunlar” romanida xotira faqat syujet voqealarining tarixiy zamonda kechishi orqali emas, balki muallifning o‘tmishga munosabati, obrazlar o‘rtasidagi ma’naviy ziddiyatlar va tarixiy voqelikning badiiy baholanishi orqali ham yuzaga chiqadi. Bu xususiyat roman poetikasida tarixiy xotira bilan milliy o‘zlikni anglash jarayoni o‘rtasidagi bog‘liqlikni belgilaydi. D. Baratovaning “O‘tkan kunlar” asarida vaqt va xotira mavzusiga bag‘ishlangan tadqiqotida ham tarixiy voqealar, obrazlar va badiiy vaqt munosabati milliy xotirani saqlash omili sifatida tahlil qilingan [3]. Mazkur yondashuv xotiraning roman kompozitsiyasidagi g‘oyaviy-estetik vazifasini chuqurroq anglashga imkon beradi.

Xotira poetikasining yana bir muhim xususiyati inson ruhiyatidagi iztirob, sog‘inch va yo‘qotish kechinmalarining badiiy ifodalanishida kuzatiladi. Bu jihatdan O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romani alohida ahamiyatga ega. Asarda Ikkinchi jahon urushi va undan keyingi davr voqealari turli insonlar taqdiri orqali yoritilib, tarixiy fojiaga individual xotiralar nuqtayi nazaridan munosabat bildiriladi [4].

Romandagi Qora amma, Robiya, Muzaffar va boshqa obrazlar urushning inson hayotida qoldirgan izlarini turlicha namoyon etadi. Jumladan, Qora amma obrazida farzandga bo‘lgan mehr, ayriliq iztirobi va kutish kechinmalari orqali xotiraning ruhiy-psixologik mohiyati ochiladi.

Robiya obrazi esa shaxsiy baxt, sadoqat va hayotiy sinovlar bilan bog‘liq xotiralarning inson taqdiriga ta’sirini ko‘rsatadi. Ushbu obrazlarning badiiy vazifasi shundaki, ular tarixiy voqealarning oddiy ishtirokchilari emas, balki o‘tmishning ma’naviy va ruhiy oqibatlarini o‘zida mujassamlashtiruvchi xarakterlar sifatida namoyon bo‘ladi.

“Ikki eshik orasi” romanida voqealarning turli qahramonlar tilidan hikoya qilinishi xotira poetikasini shakllantiruvchi muhim kompozitsion usul hisoblanadi. Har bir hikoyachi o‘tmishni o‘zining hayotiy tajribasi, dunyoqarashi va ruhiy holati asosida qayta idrok etadi. Natijada yagona tarixiy voqelik turli individual xotiralar orqali yoritiladi. Bu esa asarda ko‘p ovozlilik, retrospektiv tasvir va psixologik tahlil imkoniyatlarini kengaytiradi. Sh.Usmonovaning O‘tkir Hoshimov ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotida ham urush fojiasi inson taqdiri, axloqiy mas’uliyat va ruhiy kechinmalar bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi [5].

Xotira va unutilish munosabatini badiiy-estetik jihatdan tahlil etishda unutilish hodisasining ko‘p qirrali xususiyatlariga alohida e’tibor qaratish lozim. Unutilish badiiy asarda ayrim voqealarning xotiradan chiqishi bilangina chegaralanmaydi. U ba’zan insonning og‘riqli kechinmalardan xalos bo‘lishga intilishi, tarixiy haqiqatga befarq munosabatda bo‘lishi yoki ma’naviy qadriyatlardan uzoqlashishi tarzida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun unutilishning poetik funksiyasi asarning g‘oyaviy yo‘nalishi va obrazlar xarakteriga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin.

“O‘tkan kunlar” romanidagi ijtimoiy ziddiyatlarni tarixiy tajribadan yetarli saboq chiqarmaslik muammosi bilan bog‘lab talqin qilish mumkin bo‘lsa, “Ikki eshik orasi” romanida

urush fojialarini unutmaslik insoniylik va ma’naviy mas’uliyatning muhim sharti sifatida namoyon bo‘ladi. Birinchi asarda tarixiy xotira milliy taraqqiyot va ijtimoiy tafakkur bilan bog‘lansa, ikkinchi asarda u insoniy qadriyatlar, avlodlar taqdiri va ruhiy kechinmalar bilan chambarchas aloqador bo‘ladi. Biroq mazkur asarlarda unutilish mustaqil syujet motivi sifatida bir xil darajada rivojlantirilmaganligini ham hisobga olish zarur. Unutilish haqidagi ushbu mulohazalar, avvalo, asarlarning g‘oyaviy mazmunidan kelib chiqadigan talqiniy xulosalardir.

Badiiy matnda xotira va unutilish poetikasining shakllanishida vaqt kategoriyasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki xotira orqali o‘tmish voqealari hozirgi zamon bilan bog‘lanadi, qahramonning kechagi tajribasi uning bugungi ruhiy holatini belgilaydi.

Retrospeksiya, ichki monolog, muallif chekinishi, ramziy detal va takrorlanuvchi motivlar xotiraning badiiy ifodalanishiga xizmat qiluvchi poetik vositalar hisoblanadi. Ayniqsa, retrospektiv tasvir voqealarning oddiy xronologik ketma-ketligini o‘zgartirib, o‘tmish va hozirgi zamon o‘rtasida mazmuniy aloqadorlik hosil qiladi.

Shu asosda xotira poetikasini badiiy asarning mazmuniy qatlamlarini birlashtiruvchi, obrazlar ruhiyatini ochuvchi va tarixiy-ma’naviy tajribani estetik jihatdan qayta talqin qiluvchi muhim hodisa sifatida baholash mumkin. Unutilish esa ushbu jarayonning ziddiyatli tomoni sifatida insonning o‘tmishga munosabati, ma’naviy tanlovi va axloqiy mas’uliyatini aniqlashtirishga xizmat qiladi.

XULOSA

O‘zbek adabiyotida xotira va unutilish poetikasi inson ruhiyati, tarixiy tafakkur, milliy o‘zlik va ma’naviy qadriyatlarning badiiy ifodalanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab estetik hodisa hisoblanadi. Xotira badiiy asarda o‘tmish voqealarini qayta tiklash vositasi bo‘lish bilan birga, obrazlarning ichki dunyosini ochish, tarixiy tajribani anglash va avlodlar o‘rtasidagi ma’naviy davomiylikni ta’minlashga xizmat qiladi. Unutilish esa shaxs va jamiyatning o‘tmishga munosabatidagi ziddiyatlarni ifodalab, badiiy matnning falsafiy-axloqiy mazmunini chuqurlashtiradi. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida tarixiy xotira milliy o‘zlik, ijtimoiy tafakkur va ma’naviy qadriyatlar bilan bog‘liq holda namoyon bo‘lsa, O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romanida individual va jamoaviy xotira urush fojialari, insoniy iztiroblar hamda axloqiy mas’uliyat orqali badiiy talqin etiladi. Mazkur asarlar tahlili xotiraning obrazlar tizimi, syujet-kompozitsion qurilish va badiiy vaqt bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Halbwachs M. On Collective Memory - Ed. and trans. by L. A. Coser. - Chicago: University of Chicago Press, 1992. - 254 p.
2. A.Qodiriy. O‘tkan kunlar: Roman. - Toshkent: Ziyo nashr, 2023. - 448 b.
3. Baratova D.U. “O‘tkan kunlar” asarida vaqt va xotira mavzusi // Yangi O‘zbekiston: ilmiy tadqiqotlar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. 2025. Iyul. - 2-qism.
4. O‘.Hoshimov. Ikki eshik orasi: Roman. Toshkent: Nurli dunyo, 2023. 704 b.
5. Usmonova Sh.G. O‘tkir Hoshimov asarlarida urushga bo‘lgan nafrat g‘oyalarining aks ettirilishi. Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – J. 2. - № 12. 908-911 b.